Demirciler, A. Z. (2024). Şiir şerhini Bergamalı Kadri'nin cümle tahlili yaklaşımıyla yeniden düşünmek.
Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, 78 (Aralık), 17-42. https://doi.org/10.32925/tday.2024.118

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI Belleten

Sayı: 78 (Aralık) 2024 s. 17-42, TÜRKİYE
DOI: 10.32925/tday.2024.118
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 15.03.2024 Kabul Tarihi: 06.09.2024

Şiir Şerhini Bergamalı Kadri'nin Cümle Tahlili Yaklaşımıyla Yeniden Düşünmek

Ahmet Zahid DEMİRCİLER*

Özet

Eski Türk edebiyatı çalışmalarında şiir inceleme yöntemi tartışılagelen bir meseledir. Eski edebiyatın canlılığını sürdürdüğü yıllarda nesir bilgisi, şiir bilgisi ve edebî sanatları ele alan eserler telif edilmişse de bu kitaplardaki teorik bilgilerin uygulandığı sistematik örnekler ortaya konmamıştır. Bunun belki tek istisnası Bergamalı Kadri'nin *Müyessiretü'l-Ulûm* adlı kitabının sonunda Hayalî Bey'in gazeline yaptığı şerhtir. Müellif bu şerhte Arapça literatürde *Kur'an-ı Kerim* ve Arap şiirini incelemede kullanılan yöntemi Türkçe bir şiir üzerinde uygulamıştır. Bu yöntemin kelimelerin anlamını, metindeki edebî sanatları tespit ve dil içi çeviri kısımları günümüz şerh metodunun da bir parçasıdır. Bununla beraber Bergamalı'nın kullandığı yöntemin bir parçası olan cümle tahlili eski Türk edebiyatı çalışmalarında görülen bir uygulama değildir. Bu makalede Bergamalı'nın yaptığı cümle tahlili günümüz gramer yaklaşımı ve terimlerinden yararlanılarak açıklanıp tartışılmış; şiirin cümle tahlili tekrar yapılmıştır. Modern bağlılık grameri teorisinde kullanılan bağlılık ağacıyla, ortaya konan tahlil görselleştirilmiştir. Şiir incelemelerinde cümle tahlili yapmanın dil içi çeviriye bilimsel bir dayanak sunacağı ve belagat çalışmalarını edebî sanat bulmadan öteye taşıyacağı düşünülmektedir. Dil içi çeviride kaybolan bazı anlam inceliklerinin cümle tahlilinde ortaya çıkması ve şiir yorumunun Bergamalı tarafından cümle tahlili üzerine bina edildiğinin görülmesi makalenin önemli bulgularıdır. Bu bulgularla önemi teyit edilen cümle tahlilinin eski Türk

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, ROR ID https://ror.org/00jb0e673 a.demirciler@klu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-0729-6567

edebiyatı sahasında eksikliği hissedilen yöntem meselesinin çözümüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şiir şerhi, cümle tahlili, dil içi çeviri, Türk *nahv*i, bağlılık ağacı

Rethinking Poetry Commentary with Bergamalı Kadri's Syntactical Approach

Abstract

The analysis method of poetry in old Turkish literature studies is a controversial issue. Despite the existence of works written on prose knowledge, poetry knowledge and literary arts from the pre-modern period, there were no systematic examples in which the theoretical knowledge in these books was applied. The only exception may be the commentary by Bergamalı Kadri in his *Müyessiretü ʾl-ʿUlūm*. This commentary applies the method used in *Quran* and Arabic literature to analyze a Turkish poem. The modern commentary method includes various components of this method. However, sentence analysis, which is a part of Bergamalı's method, is not commonly practiced in modern studies. This article explains and discusses Bergamalı's sentence analysis using modern grammatical approaches and terms. The sentence analysis of the poem is reanalyzed and visualized with the dependency tree. The aim is to provide an academic basis for intralingual translation and to carry *balagha* studies beyond finding figures of speech. The emergence of some subtleties of meaning in sentence analysis, which are lost in intralingual translation, and Bergamalı's basing some aspects of the poem's interpretation on sentence analysis are important findings of the article. These findings confirm the importance of sentence analysis and its potential to address the methodological gaps in the field of old Turkish literature.

Keywords: Poetry commentary, sentence analysis, intralingual translation, Turkish *nahw*, dependency tree

Eski Türk edebiyatı dönemine ait bir şiirin yorumlanma süreci birkaç merhaleden oluşmaktadır. Bu merhalelerin belki ilki şiirin sanatlarla örülü anlam yükünü taşıyan temel cümle veya cümleleri anlamadır. Şiirlerin standart Türkiye Türkçesine aktarılması şeklinde betimlenebilecek "dil içi çeviri" yöntemine bu amaç doğrultusunda yaygın bir şekilde başvurulmaktadır.

Dil içi çeviriyi doğru bir şekilde gerçekleştirmenin ön şartı sayılması gereken bir husus, beyit yahut mısrayı oluşturan cümle veya cümlelerin tahlilidir (Dilçin, 2011, s. 233). Şiirde gerek ahenk için gerek birtakım anlam inceliklerini sağlayabilmek için standart cümle yapısının değiştirildiği malumdur. Söz

konusu olan eski şiir olduğunda vezin ve kafiyenin şiir ahenginin esası olması cümle yapısındaki değişiklikleri daha da artırmaktadır. Dilçin'in (2011, s. 233-234) eski şiirin dil içi çevirisinde uyulması gerektiğini tespit ettiği on iki ilke ve kuraldan beşi cümle yapısıyla ilgilidir. Beytin cümle yapısının tahlili, dil içi çeviri için bir ön şart olmasından başka cümle yapısındaki değişikliklerin şiire kattığı anlam inceliklerini tespit için de gereklidir.[1] Şiir yorumunda cümle tahlilinin önemini gösteren diğer bir husus ise kelimelerin ifade ettikleri anlamların cümledeki vazifeleriyle doğrudan bağlantılı olmasıdır.

Neticede bir beyti anlayıp yorumlamak ve dil içi çevirisini yapabilmek için cümle tahlili kaçınılmazdır. Bununla beraber eski Türk edebiyatı çalışmalarında bu aşama çoğunlukla bir zihin faaliyeti olarak kalmaktadır. Cümle tahlilinin kâğıt üzerine dökülmemesi dil içi çeviri işlemini gerekçeli bilimsel bir açıklamadan mahrum bırakmaktadır. Tahlil esnasında yapılacak bir hatanın çeviri işlemlerini de iptal edeceği ortadadır. Yahut cümle tahliline dair farklı tespitler beytin yorumlanmasını da tabii olarak değiştirecektir.

Akademik çalışmalarda çoğunlukla ihmal edilen cümle tahlili, aslında İslâm geleneğinde metin yorumlama faaliyetinin bir parçasıdır. Bu faaliyet ana hatlarıyla dört aşamadan meydana gelir. Öncelikle kelimelerin yapıları ve anlamları hakkında bilgi verilir. İkinci olarak kelime öbekleri ve cümle yapısı tahlil edilir. Bundan sonra edebî sanatlar açıklanır. Son olarak ibarenin dil içi çevirisine yer verilir. Arapça literatürde bu yöntemin sayısız örneğini görmek mümkündür. Nitekim Mehmed Zihni Efendi (1328), Arap belagatine tanık gösterilen şiirleri şerh etmek için Türkçe kaleme aldığı *el-Ḳavlü'l-Ceyyid* adlı eserinde bu yöntemi Arapça beyitlere uygulamıştır.

Eski edebiyatın canlılığını devam ettirdiği dönemde Türk şiirine yapılan şerhlerin tamamına yakını tasavvufidir. Bunlar ve bir beyit hakkında yapılan açıklamalar hariç tutulduğunda bir şiirin şerh edildiği iki örnek bilinmektedir. Bunlardan biri Bergamalı Kadri'nin (ö. 937/1530'dan sonra) Hayalî Bey'in gazeline, diğeri ise Ferrî'nin (ö. 1805) kendi gazeline yaptığı şerhtir (Özyıldırım, 2002). Bergamalı Kadri'nin şerhi incelendiğinde yukarıda açıklanan yöntemi uyguladığı görülür (bk. Bergamalı, 1946, s. 94-113, 2002, s. 59-70; Kaçar, 2018, s. 176-185). Müellifin, yöntemi ile Türkçede yegâne olan şerhi eski şiirin yorumunda cümle tahlilinin yukarıda açıklanan önemini teyit etmektedir. Ayrıca müellifin yazdığı gramer kitabının sonunda, anlattığı gramer kurallarının uygulama zemini olarak nesir değil de şiir seçmesi dikkate değerdir.

[1] Böyle bir çalışma için bk. Andrews (2012).

Bergamalı'nın *Müyessiretü'l-Ulûm*[2] adlı Türkçe dil bilgisi kitabının sonunda yer alan gazel şerhine eserin ilk tanıtmalarından itibaren dikkat çekilmiştir. Nitekim Kâzım Nâmi [Duru] (1328), eserin Türk kamuoyuna tanıtıldığı ilk yazısında Hayalî'nin gazelinin *sarfî* ve edebî bakımdan "uzun uzun" tahlil edildiğini söyleyerek ilk beytin tahlilini örnek olarak yayımlar. Bursalı Mehmed Tahir (1330) de Bergamalı'nın bu uygulamasını *tahlîl-i sarfî ve nahvî* olarak adlandırır. Mehmed Fuad [Köprülü] (1933) unutulan eseri hatırlatmak için yazdığı makalesinde *tahlîl-i sarfî ve nahvî*yi "gramer noktasından tahlil" olarak günceller.

Gerek akademik çalışmalarda gerek eski Türk edebiyatının öğretilmesinde hâlen kullanılan "edebî sanatların tespiti" faaliyeti de Bergamalı ve Mehmed Zihni'de görüldüğü gibi geleneksel tahlilin[3] bir parçasıdır. Bugün yaygın olarak "edebî sanatlar" şeklinde adlandırılan üslup özellikleri *belagat*, *karz-ı şiir*/*nakd-i şiir* ilimleri çerçevesinde sistematize edilmiştir. Belagatin esasını oluşturan *meani* ilmi ise cümle unsurlarının nitelik ve niceliğinin anlama etkisini ele alır. Dolayısıyla cümle tahlili bir metne *meani* ilmi bakımından yaklaşmanın hazırlığı durumundadır.

Dil içi çevirinin bir gereği ve şiiri anlamada bir merhale olduğu yukarıda izah edilen, geleneksel metin yorumunun bir parçası ve *meani* ilminin zemini olan cümle tahlilinin şiir şerhinde daha etkin biçimde uygulanması eski şiirin yorumlanmasında önemli katkılar sunacaktır. Bu makalede Bergamalı'nın örneği esas alınarak eski şiirde cümle tahliline dair bir yöntem ortaya konacaktır.

Yöntem

Cümle tahlillerinin Bergamalı'nın kullandığı terimlerle yapılması, ortaya konan yöntemle günümüz araştırmacısının arasına mesafe koyacaktır. Dolayısıyla modern standart Türkçenin incelenmesinde kullanılan terimlerin tercih

[2] *Müyessiretü'l-Ulûm*'un Atalay ve Karabacak tarafından yayımlanan tek nüshasının aslı 1925 yılında Osman Reşer tarafından Almanya'daki Berlin Devlet Kütüphanesine satılmıştır (Doğan Averbek, 2021; Kaçar, 2019). Eser, Almanya'da bulunan doğu el yazmaları arasında kataloglanmıştır (Götz, 1979, no. 461). Katalogda belirtildiğine göre yazma 92 varaktan oluşmakta, eser 1b'de başlayıp 92a'da bitmektedir. İlk varağın b yüzü yazmanın üzerinde Arap harfleriyle 1. sayfa olarak, Atalay ve Karabacak neşirlerinde 3. sayfa olarak numaralanmış; 92a, Atalay neşrinin 182., Karabacak neşrinin 184. sayfası olmuştur. Atalay neşrindeki farklılık 8a'nın 16 olarak numaralandırıldıktan sonra 8b'ye 17 numarasının verilmesi gerekirken 15 numarasının verilip buradan devam edilmesinden kaynaklanmıştır.

[3] "Geleneksel tahlil" ifadesiyle İslam dil ve belagat literatüründeki usul kastedilmektedir. Bu, eski Türk edebiyatı çalışmalarında söz edilen "geleneksel şerh metodu" ile tamamen aynı değildir. İkincisi Holbrook'un (1998, s. 29-30) ifadesiyle Osmanlı eleştiri geleneklerinin oryantalist filolojiyle söylemsel anlamda harmanlanmasıyla oluşmuştur.

edilmesi daha münasiptir. Bununla beraber ortaya konan tahlil çalışmasının *belagat* ilimleriyle uyumlu hâle getirilmesi gerekmektedir. Zira *belagat* ve *nahiv* teorileri[4] birbirini tamamlayan sahalardır. Bir sözün belagatli olmasının ön şartı *fasih* olmasıdır. *Fesahat* için de sözün dil bilgisinin kayda geçirdiği kurallara uygun olması gerekir.

Hangi geleneğe mensup olursa olsun şiirlerde düz yazı kadar söz dizimi kurallarına riayet edilmediği malumdur. Söz konusu eski şiir olunca vezin ve kafiyenin etkisiyle söz dizimindeki değişiklikler hayli artmaktadır. Şiiri standart söz diziminden uzaklaştıran bir diğer husus da bugün kullanım sahası oldukça daralan *ki*li yapıların yaygın biçimde kullanılmasıdır. Oldukça geniş bir anlatım aracı olan Farsça tamlamalar da söz diziminde şaire esneklik sağlayan diğer bir üslup özelliğidir. Ortaya konacak tahlil yönteminin eski şiirin sayılan özelliklerinin sebep olduğu esnekliği takip edebilecek bir kabiliyette olması gerekir. Hasılı; cümle tahlilinin günümüz gramer terimlerinin kullanıldığı, *belagat* yaklaşımıyla çelişmeyen, esnek bir söz dizimini takipte yeterli bir yapıda olması gerekmektedir.

Söz konusu gereklilikler gözetilerek Bergamalı'nın gazel şerhi açıklanıp tartışılacaktır. Bergamalı yukarıda da değinildiği gibi şerhini İslâm geleneğindeki geleneksel metin yorumu yöntemiyle ortaya koymuştur. Şiirdeki kelimeler tarif edilmiş, cümle yapısı tahlil edilmiş, edebî sanatlar açıklanmıştır. Bu makale cümle tahlillerini konu edindiğinden Bergamalı'nın şerhinden yalnızca ilgili kısımlar ele alınacaktır. Bu kısımlar metinde *geldük iʿrābına* sözüyle başlamaktadır.[5] Bergamalı'nın cümle tahlilinden sonra edebî sanatlarla ilgili yaptığı açıklamalara yer verilmeyecek, kelimelerle ilgili tariflerinden cümle tahliline katkısı olduğu ölçüde yararlanılacaktır.

Beyit incelemelerine geçmeden önce Bergamalı'nın farklı beyitlerin tahlilinde kullandığı bazı terim ve yaklaşımlar açıklanacaktır. Böylelikle her beytin incelenmesi sırasında oluşabilecek tekrarlardan ve bağlamın yitirilmesinden kaçınılmış olacak. Beyitlerin incelenmesi ise dört aşamada gerçekleştirilecektir. Öncelikle Bergamalı'nın terimleri ve yaklaşımı açıklanıp tartışılacak; terimleri günümüz terimleriyle karşılanmaya, yaklaşımı günümüz yaklaşımıyla telif edilmeye çalışılacaktır. Böylece ortaya çıkan yöntemle beytin cümle tahlili yapılacak ve bu tahlil şema üzerinde gösterilecektir. Şema çizilirken

4 Arap dilcilik geleneğinin söz dizimi ile ilgilenen kısmına nahiv adı verilmektedir. Bununla beraber kendine mahsus yaklaşımlar ile beraber başlı başına bir dil inceleme modeli olduğu için makalede "söz dizimi" olarak tercüme edilmeyecektir.

5 İʿrābuʾl-cumla: 'cümle tahlili' (el-Dahdah, 1988, s. 45)

bağlılık ağacı (*dependency tree*) örnek alınmıştır[6]. *Bağlılık grameri*, cümle tahlilinde *nahve* benzer biçimde kelime öbeklerini ve cümleleri birbirine hiyerarşik olarak bağlı unsurlardan oluşan yapılar olarak ele alır.[7] Bu ağacın seçilmesinde *nahiv*le olan yaklaşım benzerliğinden başka eski şiirin esnek söz dizimi yapısını yansıtmaya elverişli olması da belirleyici olmuştur. Beyit incelenmesinde tartışma, tahlil ve tahlil şemasından sonra son olarak beyitlerin dil içi çevirileri de verilecektir.

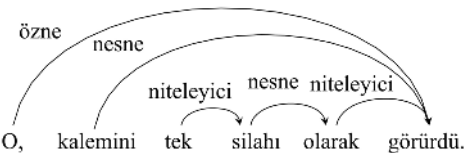
Bergamalı'nın Tahlilindeki Bazı Terimler ve Yaklaşımlar

Bergamalı'nın Arap dilciliğini esas alarak eserini meydana getirdiği malumdur. Arap *nahv*inin medrese müfredatındaki yeri göz önüne alındığında o dönemde Türkçe gramer yazmak isteyen bir Türk'ün, bildiği *nahiv* metodunu kullanması tabiidir. Bergamalı'nın elinde Türkçe gramere dair yapılmış herhangi bir incelemenin olmayışı da yaptığı uyarlamayı güçleştiren bir husus olmuştur. Eserin yazıldığı XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Türkçe gramerin incelenmesine ihtiyaç duyulmamasının da etkisiyle bu yegâne eser unutulup gitmiş, kendinden sonra yapılacak çalışmalara bir etkisi olmamıştır. Bu sebeplerle bazı dil hadiselerinde günümüz anlayışına yabancı yaklaşımları vardır. Bunlardan gazelin hemen her beytinin şerhine yansıyanlar aşağıda açıklanacak, tartışılacak ve günümüz yaklaşımlarıyla telif edilmeye çalışılacaktır.

Müpteda, Fail ve Haber

Bergamalı'nın kullandığı *müpteda* ve *fail* terimlerinin her ikisi Karabacak (1997, s. 263, 276) tarafından "özne" olarak tercüme edilmiştir. Bergamalı (1946, s. 80) *müpteda*yı "kendisinden sonra kendisi hakkında bir hükümle haber verilen söz" olarak tarif ederken *fail*in açık bir tanımını yapmaz. Tanımdaki "kendisinden sonra" ifadesinden anlaşılacağı üzere *müpteda* cümle başında veya yüklemden önce gelen "özne"lere denmektedir. *Fail* ise, kendisine tam bir fiil yüklenen isim olarak tanımlanmakla birlikte fiilden sonra gelmesi gerekmektedir (el-Lebdî, 1985, s. 175-176; Uzun, 1997, s. 35). *Müpteda* bulunan cümlelerde fiil çekimindeki şahıs eki, *fail* kabul edilmekte; cümlede

[6] Fransız dil bilimci Tesnière'in çalışmasına dayanan modern bağlılık grameri teorisinde cümle yapısını sözcükler ve komşuları arasındaki ilişkiler oluşturur; her bir ilişki alt terimi bir üst terime bağlamaktadır. Bu yaklaşıma göre Türkçe bir cümlenin bağlılık ilişkilerini gösteren şekil aşağıdaki gibidir (Eryiğit vd., 2006):

[7] Nahvin *Kur'an-ı Kerim* metni üzerinde bağlılık ağaçlarıyla görselleştirildiği bir örnek için bk. Leeds Üniversitesi Dil Araştırmaları Grubu (t.y.).

müpteda yoksa şahıs eklerine bir ad verilmemektedir. Bu açıklamalara göre Türk gramerciliğindeki "özne" teriminin *müpteda*yı kapsadığı, *fail* ile ise bazen örtüştüğü bazen örtüşmediği söylenebilir.

Öznenin, fiilden önce gelip gelmemesine göre farklı terimlerle adlandırılması Arapça cümle yapısı ile ilgilidir. Dolayısıyla fiilden önce veya sonra olmasına göre "özne"yi farklı terimlerle karşılamak Türkçe için doğru değildir. Bu sebeple makalede fiilden sonra geldiği için *fail* olarak adlandırılan terimler de "özne" olarak tercüme edilecektir. Yalnızca fiil çekimlerinin şahıslarını ifade eden *fail*ler tercüme edilmeden *fail* olarak bırakılacaktır.

Fiil ve *fail*in *müpteda*dan bağımsız bir yan cümle kabul edilmesi de *nahv*e ait bir yaklaşımdır. Bergamalı ilk iki beytin ilk mısralarının tahlilinde bundan söz eder. Tartışılması başlı başına bir konu olan bu hususa tahlillerde değinilmeyecektir.

Haber terimi, öznesi *müpteda* olarak adlandırılan cümlelerin yüklemini ifade eder (Bergamalı, 1946, s. 80). *Müpteda* makalede "özne" ile karşılandığından *haber* de "yüklem" ile karşılanacaktır.[8]

Birleşik Fiiller

Günümüz gramerlerinde yardımcı fiil ve fiil anlamı kattığı isimlerin birleşik fiil kabul edildiği malumdur (Korkmaz, 2003, para. 241). Bergamalı'nın gazel şerhinin tamamı gözden geçirildiğinde, birleşik fiillerle ilgili üç farklı yaklaşımı görülmektedir.

Bir yaklaşımı, birleşik fiilin isim unsurunu tümleç kabul etmesidir. Diğer yaklaşımı günümüz anlayışına uygun olarak bunların birleşik (*mürekkep*) olabileceğidir. Nitekim ikinci beytin birinci mısrasındaki *tarh saldı* fiilini açıklarken bu ifadenin birleşik olabileceği gibi *saldı*nın fiil, *tarh*ın tümleç olabileceğini de ifade eder. Üçüncü yaklaşımı ise yardımcı fiilin *nakıs fiil*, isim unsurunun *haber* (yüklem) olmasıdır. Bergamalı bizzat *nakıs fiil* terimini kullanmasa da beşinci beytin ikinci mısrasında *alçak gönüllü* ifadesini *olalı*nın *haber*i kabul etmesi bu yaklaşımını göstermektedir. *Nahiv*de anlamının tamamlanması için bir *haber*e ihtiyaç duyan fiillere *nakıs fiil* denmektedir (Uzun, 1997, s. 105). *Nakıs* fiiller, Türk gramerciliğindeki yardımcı fiillerin benzeridir. *Haber* ile kastedilen, yardımcı fiille birleşik oluşturan isimlerdir. *Nakıs fiil*in *faili*ne ise *nahiv*de *isim* adı verilmektedir. Bergamalı'nın sözü edilen üç farklı yaklaşımına karşın bu çalışmada tutarlılığı korumak için tek bir yaklaşım benimsenecek, bu yaklaşımda tahlilin gerektirdiği tespitlerin ötesinde ayrıntılara yer verilmeyecektir. Eski şiirin beyit yapısı göz önüne alındığında bu hususta temel gereklilik birleşik fiillerin unsurlarını tespittir. Standart

8 Haber: 'yüklem' (Karabacak, 1997, s. 265).

Türkçede belirten/tamlayan unsur, hemen yanında yardımcı fiil gelmektedir. Hâlbuki eski şiirde bunların yeri değişebilmekte, aralarına cümlenin başka unsurları girebilmektedir. Türkçe gramerlerde yardımcı fiilin eklendiği isimlere verilen yaygın bir ad yoktur. *Nahiv*deki *haber*in karşılığı olan "yüklem"i kullanmak ise cümle yapısının tahliliyle ilgili başka tartışmaları beraberinde getirecektir. Bu sebeple söz konusu unsurlar, tahlillerde "yardımcı fiili belirten/tamlayan isim" ifadesinin bir kısaltması olarak "yardımcı fiilin ismi" olarak gösterileceklerdir.

Mef'ûlün-bih ve Mef'ûlün-bih Gayr-ı Sarîh

Bergamalı, günümüz gramerinde dolaylı tümlece dâhil edilen {–(y)A} eki almış cümle unsurlarını nesne kabul etmektedir. Nitekim üçüncü beytin birinci mısrasını açıklarken {–(y)I} veya {–(y)A} eklerinin aynı vazifede olduğunu, nesnenin bunlardan hangisini alacağını yüklemin belirlediğini söyler. Bununla beraber bu ikisini birbirinden ayırmak için {–(y)A} eki almış nesneleri *mef'ûlün-bih gayr-i sarîh* olarak adlandırır. *Mef'ûlün-bih*in tam karşılığı "tümleç" değil "nesne" olduğundan[9] *mef'ûlün-bih gayr-i sarîh*in tercümesi "dolaylı tümleç" değil "dolaylı nesne" olmalıdır. Tahlillerde {–(y)A} eki almış unsurlar "dolaylı nesne" olarak gösterilecektir.

İşaret Öbekleri

Bergamalı *ol bina* öbeğinde *ol* kelimesini işaret ismi, *bina*yı ise sıfat olarak tespit etmiştir. *Nahiv*de işaret isimleri işaret ettikleri varlığı göstermede yeterli olduklarından bunlardan sonra getirilen kelimeler bir belirten olarak düşünülmekte ve sıfat olarak adlandırılmakta; işaret ismi ise öbeğin esas unsuru kabul edilmektedir. Bu yaklaşım Arapçada esas unsurun yardımcı unsurdan önce geldiği öbek yapısına da uygundur. Nitekim Arapça sıfat öbeklerinde sıfatlar niteledikleri isimden sonra gelirken işaret isimleri işaret ettikleri isimden önce gelir (bk. Mehmed Zihni, 2000, s. 135, 140). Hâlbuki Türkçede işaret isimleriyle kurulan öbeklerde işaret isimleri sıfatlar gibi belirttikleri kelimeden önce gelmektedir. Bu durumda öbeğin esas unsuru değil yan unsuru olacaklarından *nahv*in sözü edilen yaklaşımının Türkçe işaret öbeklerine uygulanması doğru olmaz. Dolayısıyla işaret öbekleri tahlillerde günümüz yaklaşımına uygun olarak gösterilecektir.

Beyitlerin Cümle Tahlili

Bergamalı Kadri, mısraları ayrı ayrı incelediğinden aşağıda her bir mısra başlık olarak verilerek ilgili tartışmalar bu başlığın altında yürütülecektir. Bununla beraber anlam mısrada değil beyitte tamamlandığından tahlil, tahlil şeması ve dil içi çevirilerde mısra değil beyit esas alınacaktır.

9 Mef'ûlün-bih: 'düz tümleç' (Karabacak, 1997, s. 274).

Birinci Beyit

Tîr-i cefālar eyledi bağrum delik delik

Eyledi, yüklem; *faili* üçüncü tekil şahıs, öznesi *tîr-i cefâ*dır. Yüklemin *fail*i olan üçüncü tekil şahıs, ek ile gösterilmediğinden *takdir* edilmiş yani varsayılmıştır.[10]

Cefâ, *tîr*in Farsça belirtisiz tamlayanıdır[11]. Bergamalı önce *cefalar* kelimesindeki çokluk ekinin *tîr*i de *cefa*yı da belirtebileceği söylemiştir. Buna göre *tîr-i cefâlar*, "cefalar oku" veya "cefa okları" olarak da tercüme edilebilir. Fakat müellifin takip eden açıklamalarından -aşağıda değinilecektir- okun birden çok olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple tamlama dil içi çeviride *cefa okları* şeklinde tercüme edilecektir.

Eyledi fiili iki tümleç[12] alan bir fiil olarak tespit edilmiş; birinci tümlecinin *bağrım*, ikinci tümlecinin *delik* olduğu belirtilmiştir. Bergamalı'nın birleşik fiillerle ilgili farklı yaklaşımları yukarıda tartışılmıştı (bk. "Birleşik fiiller"). Buna binaen tahlilde *delik*, *eyledi* yardımcı fiilinin ismi olarak gösterilecektir.

Bağrım kelimesi birinci şahıs iyelik eki[13] almış, bundan dolayı isim tamlaması[14] olarak adlandırılmıştır.

Delik kelimesinin tekrarının *tekit* olmadığı vurgulanmıştır. Bunun sebebi kelime tekrarları *tekit* anlamı katabileceği içindir. *Tekit*, yanlış anlamanın önüne geçmek için veya muhatabın sözün sahibine inanmadığı durumlarda yapılır (el-Lebdî, 1985, s. 246). *Delik*in beyitte tekrar edilmesinin âşığın vücudunda birden fazla deliğin açılmasıyla ilgili olduğu, *tîr-i cefâ* tamlamasının çokluk eki almasının da bu anlama uygun olduğu belirtilmiştir. Zira birden çok yara açılması için birden çok ok gerekir. Eğer tamlama çokluk eki almasa veya çokluk eki aldığı hâlde *delik* kelimesi tekrar edilmese, Bergamalı'ya göre, bu uyum bozulur ve şiirde kabahat ortaya çıkardı.

Bergamalı, cümlede kendisine benzetilen *tîr*in benzetilen *cefa*nın önüne alınmasını teşbihte asıl odağın kendisine benzetilen olmasına bağlar. *Cefa*yı *tîr*in önüne almak Farsça tamlama yerine Türkçe tamlama yapmak ile mümkün olabilirdi. Farsça ve Türkçe tamlama tercihinin böyle bir sebebe bağlanması dikkat çekici bir yorumdur. Bergamalı'ya göre oka ait bir nitelik olan

[10] Bir *nahiv* terimi olan *takdir* "Bir şeyi kastetme, varsaymadır. Çoğunlukla eksiltme olan yerlerde ve anlamın tamamlanması başka sözlerin varlığını gerektirdiği durumlarda kullanılır." (el-Lebdî, 1985, s. 182)

[11] İzâfet-i beyâniyye**:** 'belirtisiz isim tamlaması' (Karabacak, 1997, s. 270).

[12] Mef'ûl: 'tümleç' (Korkmaz, 1992, s. 210).

[13] Zamîr-i mütekellim-i muttasıl: '1. şahıs iyelik eki ve fiil çekimlerinde şahıs eki' (Karabacak, 1997, s. 282)

[14] İzâfet: 'isim tamlaması' (Karabacak, 1997, s. 270)

*delik delik eyleme*den söz edilmesi de kendisine benzetilenin yani "ok"un beyitteki merkeziyetini ispatlamaktadır.

Ġam oḳlarıyla ṭobṭoluyam nite kim belik

Tobtoluyam, yüklem; "ben" gizli öznedir (*mübdetâ-yı mahzûf*).

Gam, *ok*un belirtisiz tamlayanıdır. *Gam oklarıyla* ifadesinin *tobtoluyam* yüklemine *müteallik* olduğu belirtilmiştir. *Müteallik*, "taalluk eden" anlamında olup *taalluk,* bir cümle unsurunun edatla yükleme bağlanmasına denmektedir (el-Lebdî, 1985, s. 156). Burada *gam okları* tamlaması *ile* edatıyla edat öbeği oluşturarak *tobtoluyam* yüklemini nitelemektedir.

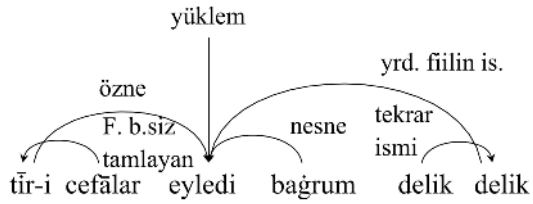
*Nite*nin de*, tobtoluyam* sözüne *müteallik* olduğu tespit edilmiştir. Bergamalı *nitekim* kelimesini açıklamakta zorlanmıştır. *Nite*nin "şuncılayın" anlamında işaret ismi olduğunu, "anun gibi" anlamına geldiğini, *nite* diyen kimsenin "işaret eylerin" manasına gelen *ka-annahū uşīru* demiş olduğunu, *kim* kelimesinin de *fail* ile *meful* arasına giren bir edat olduğunu söylemektedir. Yani *nite*yi "işaret ederim" anlamında yüklem, *belik*i bu yükleme bağlı nesne, *kim*i de nesne edatı yani bir nevi "hâl eki" olarak kabul etmiştir. Hâlbuki kendisi daha sonra *nitekim* ile başlayan ibareyi *Nitekim belik toptoludur* şeklinde *takdir* etmiştir. *Belik*in nesne olduğu durumda takdir ettiği *toptoludur* ifadesinin cümledeki vazifesinin ne olduğunu ise belirtmemiştir. Hâlbuki yan cümlenin yüklemi, takdir edilen *toptoludur* sözü, *belik* ise öznesi olmalıdır. *Nite* yan cümlenin yüklemi kabul edilirse bunu temel cümleye bağlayan gramatik unsurun ne olacağını da açıklamamıştır. *Nitekim*, esasında "nasıl" anlamındaki *nite* soru zarfıyla *kim* bağlacının birleşmesiyle oluşmuştur. Bu sebeple tahlilde bu şekilde gösterilecektir.

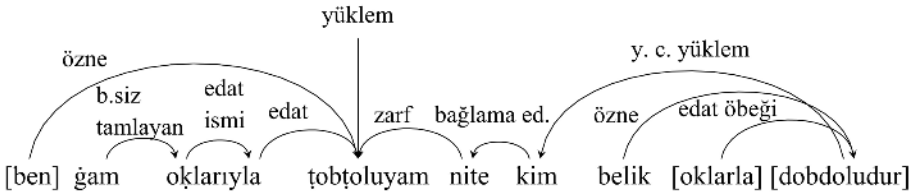
Nitekim bir cümle başı edatı olmasına rağmen şiirde *nitekim*den sonra yalnızca *belik* kelimesi gelmiştir. Bu sebeple Bergamalı gizlenmiş unsurları da açıklayarak cümleyi *Nitekim belik toptoludur* şeklinde takdir eder. Bu takdir edilen cümleye edat öbeği de eklenmelidir: "Nitekim belik oklarla dopdoludur".

Tahlil

Beyit iki esas bir yan cümleden oluşmaktadır. İlk cümlenin birleşik fiil olan yükleminin fiil kısmı *eyledi,* isim kısmı *delik delik*tir. Özne, *tîr* olup *cefalar* kelimesiyle Farsça belirtisiz tamlama meydana getirmektedir. İkinci cümlenin yüklemi *tobtoluyam*, gizli öznesi birinci tekil şahıstır. *İle* edatı, *oklar* kelimesini *tobtoluyam* yüklemine bağlamaktadır. *Gam*, *oklar*ın belirtisiz tamlayanıdır. *Nite*, zarf; *kim,* yan cümleyi soru zarfına bağlayan bağlama edatıdır. Yan cümlenin öznesi *belik*tir. Cümlenin gizlenen yüklemi "dobdoludur", gizlenen edat öbeği ise "oklarla" şeklinde takdir edilebilir.

Tahlil Şeması

Dil İçi Çeviri

Cefa okları / cefalar oku bağrımı delik delik etti. Sadağın (oklarla) dolu olduğu gibi gam oklarıyla dopdoluyum.

İkinci Beyit

Bennā-yı ʿışḳ bir ulu bünyāda şaldı ṭarḥ

Saldı yüklem, *fail*i üçüncü teklik şahıs, öznesi *bennâ*dır.[15] Yüklem etken geçmiş zaman[16] ile çekimlenmiştir. *ʿIşḳ, bennā*nın Farsça belirtisiz tamlayanıdır.

Bünyâda, saldı yükleminin "dolaylı nesne"sidir (*mef'ûlün-bih gayr-ı sarîh*). *Bir* ve *ulu*, *bünyâd*ın sıfatlarıdır.

Bergamalı *tarh saldı* sözünü iki şekilde tahlil etmiştir. Birincisine göre -günümüz gramerinde olduğu gibi- "birleşik" bir yapıdır. İkinci ve tercih ettiği yoruma göre *tarh* nesnedir. Yukarıdaki açıklamalara binaen tahlilde *tarh*, *saldı* yardımcı fiilinin ismi olarak gösterilecektir (bk. "Birleşik fiiller").

Kim ol bināya kelle-i ʿuşşāḳdur helik

[15] Metnin yayınlarında ilgili yerin çeviri yazısı şöyle verilmiştir (Bergamalı, 1946, s. 102, 2002, s. 63; Kaçar, 2018, s. 179): "Ṣaldı fiʿl-i māżiyy-i maʿlūmdur fāʿil żamīri taḥtında müstetirdür rāciʿdür. Bennā-yı ʿışḳ ṭarḥ ṣaldınuñ mefʿūlün bihisidür." Tıpkıbasıma bakıldığında راجعدر بنای عشقه yazıldığı görülecektir (Bergamalı, 1568, s. 82a). Çeviri yazının doğrusu şöyle olmalıdır: "Ṣaldı fiʿl-i māżiyy-i maʿlūmdur. Fāʿil żamīri taḥtında müstetirdür, rāciʿdür bennā-yı ʿışḳa. Ṭarḥ, ṣaldınuñ mefʿūlün-bihisidür."

[16] Fi'l-i mâziyy-i ma'lûm: 'etken geçmiş zaman' (Karabacak, 1997, s. 264).

Kim, bağlama edatıdır[17]. Kendinden sonra gelen yan cümleyi temel cümlenin "dolaylı nesne"si (*mef'ûlün-bih gayr-ı sarîh*) olan *bünyâd*a sıfat olarak bağlamaktadır. Bergamalı bunu "sıfat bağlacı" (*sıfat râbıtası*) olarak adlandırmıştır.[18] Bu adlandırma, *kim* edatının burada sıfat-fiille aynı vazifeyi gördüğünü de çağrıştırmaktadır. Bununla beraber tahlilde *kim* bağlama edatı olarak adlandırılacaktır.

Yan cümlenin yüklemi olarak *helik,* öznesi olarak *kelle-i uşşâk* tespit edilmiştir. Bergamalı, bildirme eki olan ve yükleme gelmesi gereken {-DIr}'ın mısrayı vezne uydurmak için özneye getirildiğini savunmaktadır. Şiirde geçen ifade günümüz Türkçesiyle "O binanın *helik* taşları âşıkların başlarıdır" şeklinde, Bergamalı'nın takdir ettiği cümle ise "Âşıkların başları o binanın *helik* taşlarıdır" şeklinde söylenebilir.[19] Cümlelerin birinin yüklemi, diğerinin öznesi durumundadır.

Bergamalı cümlede *tahsis* anlamı olduğunu da ifade etmektedir.[20] Fakat cümlenin anlamını takdir ederken özne ve yüklemi değiştirince *tahsis*in yönü de değişmektedir. Bergamalı *tahsis*in anlamını *kelle-i uşşāḳ helikdür hemān ol binānuñ helikidür* cümlesiyle açıklar. Bu ifade günümüz Türkçesine "Âşıkların başları ancak o binanın helik taşlarıdır" şeklinde çevrilebilir. Yani âşıkların başları ancak/yalnızca o binanın *heliğ*idir, başka bir binanın değil. Fakat şair birden fazla binayı veya birden fazla âşığı birbiriyle karşılaştırmadığından âşıkların başlarını başka bir binaya değil de yalnızca o binaya *tahsis* etmesi bir anlam ifade etmemektedir.

Yüklem ve özneye müdahale edilmeden cümlede *tahsis* anlamı aranacak olursa binadaki tüm *helik*lerin ancak/yalnızca âşıkların başları olduğu anlaşılır. Aşk mimarı öyle bir bina yapmıştır ki bu binadaki *helik* taşları yalnızca âşıkların başlarıdır. *Helik* taşı olarak başka bir şey kullanılmamıştır. Dolayısıyla burada bildirme ekinin *helik*e değil de *kelle-i uşşâk*a iliştirilmesi cümledeki *tahsis*in yönünü değiştirmek için yapılan bir yüklem değişikliğidir. Ayrıca bildirme eki hangi unsura geliyorsa yüklem odur. Bildirme ekinin vezin gereği yüklem olmayan bir kelimeye gelmesi zorlama bir yorumdur. Tahlilde yüklem *helik* değil, bildirme eki alan *kelle-i uşşâk* olarak gösterilecektir.

---

17 Râbıta: 'bağlaç' (Korkmaz, 1992, s. 211).

18 Metinde "mıṣrāʿ-i evvelde bināya ṣıfat rābıṭası" şeklinde geçmektedir (Bergamalı, 1568, s. 83b, 1946, s. 104, 2002, s. 64; Kaçar, 2018, s. 180). Bununla beraber birinci mısrada *bina* değil *bünyâd* kelimesi yer alır. Bir istinsah hatası olmalıdır.

19 *Helik*, taş duvarlarda büyük taşlar arasına konan küçük taşlardır (Türk Dil Kurumu, t.y.).

20 *Kasr* veya *hasr* da denen *tahsis*, bir niteliğin nitelenen bir varlığa veya bir varlığın bir niteliğe mahsus kılınmasıdır. (Bilgegil, 1980, s. 97). Bergamalı terimi ifade etmek için *hasr* kelimesini kullanmıştır.

Bergamalı, beyitteki *tahsis* anlamının sıfatın *mevsuf*un (nitelenen isim) önüne geçirilerek sağlandığını söylemekle beraber sıfat ve *mevsuf*tan ne kastettiğini açıklamamıştır. Bir cümlede özne *mevsuf* olarak, yüklem onun sıfatı olarak kabul edilebilir. Fakat Bergamalı *helik*i yüklem kabul ettiğinden sıfat *mevsuf*un önünde olmuş olmaz. Eğer bildirme eki alan *kelle-i uşşâk*ı yüklem kabul etseydi o zaman sıfat *mevsuf*un önüne geçmiş olurdu. Sonuç olarak Bergamalı'nın ifadesi muğlak kalmaktadır.

Müellifin açıklamalarından bağımsız olarak bu mısrada *tahsis* anlamını destekleyen üslup üzerine düşünülebilir. *Ol binâya kelle-i uşşâkdur helik* cümlesi "Ol binanın helikleri kelle-i uşşâkdur"a irca edilebilir. Cümle bu hâliyle söyleyenin kastına göre *tahsis* anlamı ifade edebilir de etmeyebilir de… Fakat şair bu cümle üzerinde tahsis anlamını pekiştiren bazı tasarruflarda bulunmuştur. Bunlardan biri *helik* kelimesini çokluk değil teklik biçimiyle kullanmasıdır. Sonuçta bir binada bir tane *helik* olmaz. Kelime çokluk hâlde kullanılsaydı "heliklerden bazıları", "heliklerden bir çoğu" veya "heliklerin hepsi" şeklinde anlaşılabilirdi. Fakat birden çok olması gereken *helik*ler için teklik biçiminde *helik* kullanılması "tür" anlamını ifade etmekte, bu da okuyucunun buradan tüm *helik*leri anlamasını sağlamaktadır. Şairin diğer bir tasarrufu iyelik öbeğini bozup bir kısaltma öbeği oluşturması, "binanın heliği" yerine *binaya helik* demesidir. İyelik öbeğinde tamlayan tamlananı güçlü bir biçimde belirlemekte, *tahsis* etmektedir. Yani *helik* "binaya ait olmak"la *tahsis* edilmekte, sınırlanmakta, tanımlanmaktadır. İyelik öbeğinin bozulmasıyla *helik* daha az belirli bir hâle gelip kendini *tahsis* eden bir hükme ihtiyaç duymaktadır. "Âşıkların kelleleri" olarak tanımlanması bu ihtiyaca cevap verir. Şairin üçüncü tasarrufu da özneyi yüklemin sonrasına atmasıdır. Bu üç tasarrufla şiirde *tahsis* anlamının kastedildiği pekiştirilmektedir.

Bergamalı *kelle* kelimesinin çokluk hâldeki *uşşâk* ile tamlama yapılmasının *istiğrak*[21] için olduğunu söyler. Yani kastedilen bütün âşıkların başlarıdır. Tamlamadaki *istiğrak* anlamının *kelle* kelimesinin teklik hâlde olmasıyla desteklendiği söylenebilir. "âşıkların kelleleri" denmesi gerekirken "âşıkların kellesi" denmesi *helik*te olduğu gibi kelimeye "tür" anlamı yüklemektedir. Bergamalı'ya göre şair böylelikle aşk hadisesinin büyüklüğüne işaret etmek istemiştir. Aşk, bütün âşıklar bir araya gelse bile üstesinden gelemeyecekleri büyüklükte bir hadisedir.

Bergamalı cümledeki *binaya* kelimesinin "bina için" anlamına geldiğini belirtir. Bu durumda *binaya* ifadesi *kelle* yüklemine bağlı bir zarf olmaktadır. Tahlilde bu şekilde gösterilecektir.

21 *İstiğrak*, kelimenin delalet ettiği anlamın tüm fertlerini kapsamasıdır (Bilgegil, 1980, s. 79).

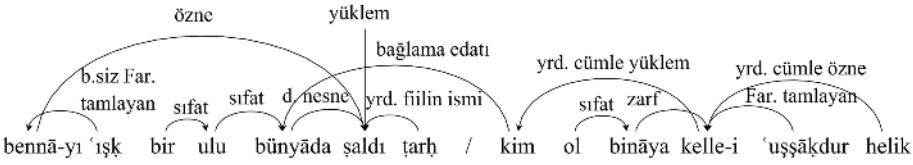
Bergamalı'nın *ol bina* gibi işaret öbeklerini tahlili yukarıda tartışılmıştı (bk. "İşaret öbekleri"). Tahlilde günümüz yaklaşımına uygun olarak *o* işaret sıfatı, *bina* isim olarak gösterilecektir.

Bergamalı ikinci mısrayı teşkil eden yan cümlenin fiil anlamı gerektirdiğini söyleyerek cümleyi *kelle-i uşşak helik olucıdır* şeklinde takdir eder. Hâlbuki burada, bildirme eki {-DIr} mevcut olduğundan böyle bir takdire ihtiyaç yoktur. {-DIr} eki "dur-" fiilinin {-Ir} ekiyle çekiminin kalıplaşmasıyla oluştuğundan Bergamalı'nın söz ettiği fiil anlamını barındırmaktadır.

Tahlil

Beyit biri esas, diğeri yan iki cümleden oluşmaktadır. Esas cümlenin birleşik fiil olan yükleminin fiili *saldı,* ismi *tarh*tır. Özne *ışk*tır; *bennâ* ile Farsça belirsiz tamlama oluşturmuştur. *Kim,* bağlama edatı olup *bünyâd* kelimesine, yüklemi *kelle* olan yan cümleyi bağlamaktadır. Yüklem *uşşâk* ile birlikte Farsça tamlama oluşturmuştur. Yan cümlenin öznesi *helik*tir. *Binâya* zarf, *ol* zarfın sıfatıdır.

Tahlil Şeması

Dil İçi Çeviri

Aşk mimarı, *helik* taşları âşıkların kelleleri olan ulu bir binanın temelini attı.

Üçüncü Beyit

Öpmek dilerken ol mehi āheng devr idüb

Bergamalı, *devr idüb* ifadesinin birleşik, anlamının "döndürmek zamanında" olduğunu belirtir. Yukarıda yapılan kavramsallaştırmaya göre *devr*, *idüb* yardımcı fiilinin ismidir (bk. "Birleşik fiiller"). *Bâ* olarak andığı {-(y)Up} eki *devr idüb* yan cümlesini *şehnâza başladı* cümlesinin zarfı yapmıştır.

Öpmek diler ifadesini Bergamalı birleşik bir yapı saymış, fiilin şimdiki zaman[22] ile çekimlendiğini belirtmiştir. Şimdiki zaman ile bugün geniş zaman olarak adlandırılan {-r} eki kastedilmektedir. Türkiye Türkçesinde {-Iyor} eki

[22] Hâl: 'şimdiki zaman' (Karabacak, 1997, s. 265).

yaygınlaşmadan önce şimdiki zaman, {-r} ekiyle ifade ediliyordu (Bergamalı, 1946, s. 17). Bergamalı'nın *öpmek diler* ifadesini birleşik saymasından *öpmek* mastarını nesne kabul etmediği anlaşılmaktadır. *Dilemek* kelimesinin *öpmek* ile birleşen yardımcı bir fiil gibi kabul edilmesi günümüz gramer anlayışından farklı olmakla beraber bunun tartışılması makalenin sınırlarını aşmaktadır. Bergamalı'nın bu yaklaşımı; *öpmek,* yardımcı fiilin ismi olarak gösterilmek suretiyle tahlilde yansıtılacaktır.

Bergamalı'ya göre *öpmek dilerken* yan cümlesinin bağlı olduğu cümle ya *âheng devr idüb* yan cümlesi yahut *şehnâza başladı* temel cümlesidir. Bu seçenekler hakkında daha fazla bir şey demese de her iki durumun ne anlama gelebileceği yorumlanabilir. Birinci durumda şairin öpme dileğiyle ahengin devretmesi eş zamanlı olup şehnaza başlaması sonradan gerçekleşir. İkinci durumda ise şairin öpme dileği sürerken ahenk devredip şehnaza başlamıştır.

Bergamalı {-ken} ekini zarf anlamı ifade eden bir *harf* (zarf tümleci yapan bir ek) olarak tanımlamış, şimdiki zamanı mastara çevirdiğini belirtmiştir. Diğer bir deyişle {-ken}, *diler* fiilini isimleştirmiş, bugünkü ifadeyle zarf-fiil yapmıştır. Bergamalı cümleyi "öpmek dilemek içinde" şeklinde açıklamıştır.

Ol kelimesinin işaret ismi ve nesne olarak tespit edilmesine yukarıda açıklanan gerekçelerden dolayı itibar edilmeyecektir (bk. "İşaret öbekleri"). Dolayısıyla tahlilde *öpmek diler*in nesnesinin *mehi* kelimesi olduğu, *ol*un ise *meh*in sıfatı olduğu gösterilecektir.

Şehnāza başladı şoñını ḳıldı būselik

Başladı birinci mısranın da bağlandığı temel cümlenin yüklemidir; etken geçmiş zamanla[23] çekimlendiği tespit edilmiştir. *Fail*, üçüncü teklik şahıs, özne birinci mısradaki *âheng* kelimesidir. *Şehnâza* kelimesi "dolaylı nesne"dir (*mef'ûlün-bih gayr-ı sarîh*).

Sonını kelimesinin sonundaki iyelik zamiri[24] *şehnaz* kelimesine dönmektedir[25] ve *kıldı* yükleminin nesnesidir: "Şehnazın sonunu buselik kıldı". *Kıldı* yükleminin *fail*i üçüncü tekil şahıs, öznesi *ahengdir*: "Ahenk, şehnazın sonunu buselik kıldı."

[23] Fi'l-i mâziyy-i ma'lûm: 'etken geçmiş zaman' (Karabacak, 1997, s. 264)

[24] Arap harfli imlada صوكنى şeklinde yazılan kelimedeki iyelik ekinden metinde *nun* zamiri diye söz edilmektedir.

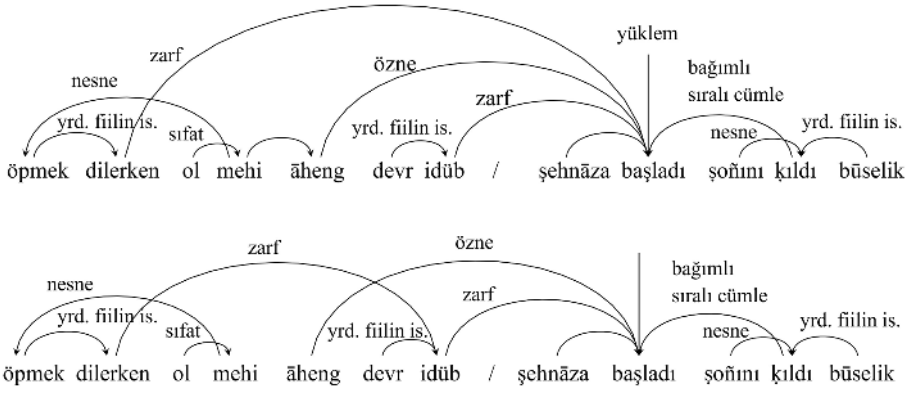
[25] *Müyessiretü'l-Ulûm*'un yayınlarında "Şon, ḳıldınuň mef'ūlün bihisidür ki mef'ūl-i evvelidür nūn żamîrine mużāfdur. Öyle żamîri ki şehnāza rāci'dür." şeklinde yazılmıştır (Bergamalı, 1946, s. 107, 2002, s. 66; Kaçar, 2018, s. 182). Son cümleden beyitte "öyle" diye bir zamir olduğu anlaşılmaktadır. Hâlbuki şiir metninde böyle bir zamir yoktur. "Şehnaz kelimesine dönen zamir"le *son* kelimesinin sonundaki iyelik eki kastedilmektedir. "Öyle żamîri ki" olarak okunan ifadeyi "öyle żamîrī ki" şeklinde okuyup 'öyle bir zamir ki' diye anlamak gerekir. Böylece *sonını* kelimesindeki iyelik ekinin kastedildiği anlaşılır.

Bergamalı *buselik kıldı* ifadesinde *buselik*i ikinci nesne olarak tespit etmiştir. Yukarıdaki açıklamaya binaen tahlilde *buselik*, *kıldı* yardımcı fiilinin ismi olarak gösterilecektir (bk. "Birleşik fiiller").

Tahlil

Beyit üç yan, iki esas cümleden oluşmaktadır. Birinci cümlenin yüklemi *başladı*, öznesi *âheng* olup *şehnâza* yükleme bağlı "dolaylı nesne"dir. Yükleme bağlı zarf olan *idüb, devr* kelimesiyle birleşik fiil teşkil etmektedir; öznesi temel cümlenin öznesiyle ortak olup *âheng*dir. *Dilerken* zarfının hangi cümlenin unsuru olduğu hususunda Bergamalı iki farklı görüş ileri sürmüştür. Birinciye göre yüklemi *devr idüb* olan yan cümlenin zarfı, ikinci görüşe göre yüklemi *başladı* olan temel cümlenin zarfıdır. Yan cümlenin yüklemi olan *dilerken* zarf-fiilinin ismi *öpmek* mastarıdır. Diğer yardımcı cümlenin yüklemi olan *öpmek*in nesnesi *mehi* kelimesi, *meh*in sıfatı ise *ol*dur.

Tahlil Şeması

Dil İçi Çeviri

[Sazende] o ayı öpmek dilerken eşlikçi devredip şehnaza başladı; [şehnazın] sonunu [da] buselik yaptı.[26]

Dördüncü Beyit

Tāb-ı ruḫında eyledi dil zülfini mekān

[26] Bergamalının açıklamalarından *âheng*in akompanyatör veya eşlikçi kelimelerinin karşılığı olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlama sözlüklerde rastlanamadıysa da dil içi çeviride Bergamalı'nın tanımı esas alınmıştır.

Eyledi, yüklemdir. *Dil*in *fail* olduğu belirtilmiş, ayrıca bir *müpteda* tespit edilmemiştir. Bergamalı'nın bu yaklaşımının Türkçe cümle yapısına uygun olmadığı yukarıda ifade edilmişti (bk. "Müpteda, fail ve haber"). Bu sebeple tahlilde *dil* özne olarak gösterilecektir. Buradaki cümle türü diğerlerinden farklı olmadığı için *fail* de üçüncü tekil şahıstır.

Eyledi yüklemi için iki tümleç tespit edilmiştir: *zülf*, *mekân*. Bunlardan *mekân* yukarıdaki tartışmaya binaen tahlilde yardımcı fiilin ismi olarak gösterilecektir (bk. "Birleşik fiiller"). *Zülfi* kelimesi üçüncü şahısla[27] bir tamlama teşkil etmektedir.

Bergamalı, *tâb-ı ruhında* ifadesini *vasf-ı terkîbi*[28] (birleşik sıfat) olarak nitelemiş ve ifadenin aslını *ruh-ı tâb-nâk*inde olarak tespit etmiştir.[29] Bu yorumunu, *nahiv*deki sıfatın *mevsuf*una izafeti konusuna dayandırmaktadır.[30] Bergamalı'ya göre söz konusu tamlamada sıfat, nitelediği kelimenin tamlananı yapılmıştır. Doğrudan çevirisi "yanağının parlaklığında" olması gereken *tâb-ı ruhında* ifadesinin anlamı bu yoruma göre "parlak yanağında" şeklinde olup vazifesi *zülfini* kelimesini nitelemektir. Bergamalı'nın ibarenin bu anlamına göre mısraya verdiği anlam şöyledir: *şuʿlelü yüzinüñ üzre ki zülfi döşenmişdür ol zülfi göñül mekān eyledi, idindi*. Günümüz Türkçesiyle ifade edilecek olursa "Gönül, parıltılı yüzünün üzerine salınan zülfünü yer edindi." İbare sadeleştirilecek olursa "tâb-ı ruhundaki zülf" şeklinde ifade edilebilir. Böylece "tâb-ı ruhunda" ifadesinin "zülfini" kelimesinin sıfatı olması belirginleşir. Bergamalı *ruh-i tâb-nâk*in *tâb-ı ruh* hâline getirilmesinin amacını sözü kısaltma olarak açıklamaktadır. Türkçede isimden sıfat yapan {-lI} ekiyle aynı vazifeyi gören Farsça {-nâk} eki Bergamalı'ya göre sözü kısaltmak için atılmıştır. Bu ek atılınca tamlamadaki unsurlar ters çevrilmiş, anlamı sıfat tamlaması olan bir isim tamlaması elde edilmiştir. Bu biçim değişikliğinin kısaltma amacına bağlanması çok tekrar eden bir ifadenin zamanla kısaltılması olarak anlaşılabilir. Nitekim eski şiirde parlaklık, yanağın müptezelleşmiş bir niteliğidir.

---

27 Arap harfli imlada زلفنى yazıldığı için *nun* zamiri olarak ifade edilmiştir.

28 Farsça dil bilgisinde kendilerinde sıfat anlamı bulunmayan iki veya daha çok kelimenin bir araya gelmesinden oluşan ve sıfat olmaya uygun olan bileşiklere *vasf-ı terkîbî* denir (Şahinoğlu, 1997, para. 216).

29 Metnin çeviri yazılarında beytin cümle tahliline başlandığı ilk cümle "Tāb-ı ruḫında vaṣf-ı terkīb̄īdür tāb-nāk-i ruḫında dimek māʿnāsına." şeklinde yazılmıştır (Bergamalı, 1946, s. 110, 2002, s. 68; Kaçar, 2018, s. 183). Devam eden açıklamalardan da anlaşılacağı üzere müellif *tâb-ı ruhında* ifadesinin aslının *ruh-i tâbnâk* olduğunu düşünmektedir. Açıklamanın baş tarafındaki تابناك رخنده ibaresi bu tamlamanın Türkçe kurallara göre yapılmış hâli olmalı, *tâb-nâk ruhında* diye okunmalıdır.

30 Sıfatın nitelenenle tamlama yapılıp yapılamayacağı *nahiv*de tartışılan bir konudur (bk. Mehmed Zihni, 2000, s. 279).

Bergamalı *tâb-ı ruh*a dair yukarıda açıklanan yorumunu tek seçenek olarak sunmamıştır. Beytin *muhassal manası*nı *şuʿlelü yüzinüñ üzre ki zülfi döşenmişdür ol zülfi göñül mekān eyledi, idindi* şeklinde açıkladıktan sonra diğer bir seçenek olarak *yüzinüñ şuʿlesi ve ḥarāreti zamānında dil zülfini kendüye mekān idindi* ifadesini vermiştir. Bu ikinci ifadede *tâb-ı ruh*, *yüzünün şulesi ve harareti* olarak tercüme edilmiştir. Bu ise ilk ve tercih ettiği görüşün aksine *tâb-ı ruh*ı bir sıfat tamlaması olarak değil isim tamlaması olarak aldığını göstermektedir. Yine {-DA} ekinin zarf anlamı ifade eden bir edat (*harf*) olduğunu söylemesi de bu ikinci yoruma uygundur. Her iki görüş aşağıda iki ayrı şemada gösterilecek ve beyitlerin dil içi çevirisi her iki görüşe göre ayrı ayrı yapılacaktır. Birinci görüşe göre *tâb-ı ruhında*, *zülf*ün sıfatı; ikinci görüşe göre *eyledi* yüklemine bağlı zarftır.

Bergamalı *tâb-ı ruhında* ifadesini *zülf*ün sıfatı kabul edince tamlamayı sıfata dönüştürecek bir fiil takdir etme, gizlenmiş bir cümle unsuru varsayma, gereği duymuştur. Aslında "tâb-ı ruhunda olan" şeklinde daha sade söylenebilecek varsayımı, Bergamalı *zülfini tâb-ı ruhunda olucudur* şeklinde ifade etmiştir. Bu ifadede "ki"yi atlamış olmalıdır. Nitekim daha önce aynı parçayı *şuʿlelü yüzinüñ üzre ki zülfi döşenmişdür* şeklinde "ki"li olarak tercüme etmiştir.

Gün germ olınca kendüye idindi gölgelik

Germ olınca yan cümlesinin *müfret* yerine geçen birleşik (*mürekkep*) bir yapı olduğu belirtilmiştir. *Müfret* yerine geçmesiyle kastedilen tek bir kelime gibi bir cümle unsuru olabilmesidir. Burada yan cümle temel cümlenin zarfı[31] olduğu için *müfret* yerine geçmiştir. Yan cümlenin gelecek (*müstakbel*) zaman olduğu ifade edilmektedir. Zarf-fiil eki olan {-(y)IncA}'nın gelecek zaman ifade etmesinin ne anlama geldiği, ancak takip eden açıklamalar incelenerek yorumlanabilir. Yan cümlenin anlamının *gün germ olmaḳ zamānına varınca kendüye gölgelik itdi, germ olıcaḳ kendüye gölgelik itmedi* olmadığı vurgulanmaktadır. Yani gönlün sevdiğinin zülfünü gölgelik edinmesi güneşin hararetlenmesine kadar devam edip, hararetlenmesiyle son bulmuş değildir. Bu açıklamalara bakılırsa yan cümlenin gelecek zaman olmasıyla kastedilen; yan cümlenin yükleminin temel cümlenin yükleminin zamanından önce tamamlanıp bitmiş olmamasıdır. Eski Türkiye Türkçesinde {-(y)IncA} ekinin "-e kadar" anlamıyla da kullanıldığı bilinmektedir (Timurtaş, 2012, para. 360). Nitekim Bergamalı (1946, s. 82-83, 2002, s. 53) da gramerinde bu ekin *dek* ve *değin* edatları gibi "sona erme" anlamına geldiğini belirtmektedir. Burada kastettiği ise ekin bu mısrada "-e kadar", "dek" veya "değin" anlamına gelmediğidir.

[31] Mef'ûlün-fîh: 'zaman zarfı', 'mekân zarfı' (Bergamalı, 1946, s. 77; 2002, s. 49).

Kendüye, *idindi* yükleminin "dolaylı nesne"sidir (*mef'ûlün-bih gayr-i sarîh*).

İdindi yükleminin *faili* üçüncü tekil şahıs, öznesi birinci mısradaki *dil*dir.

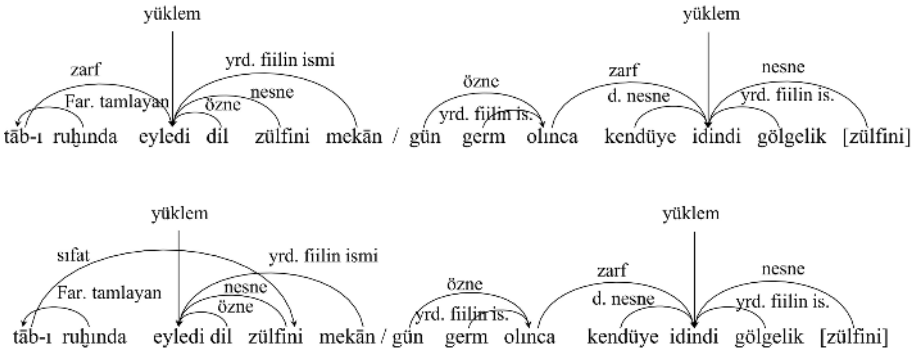
Yüklemin ilk tümleci *zülf* olarak tespit edilmiştir. Bu durumda cümlenin aslı şu şekilde varsayılır: "Dil, gün germ olunca zülfünü kendine gölgelik edindi". Belirtili nesne olan "zülf" gizlenmiştir.

*Gölgelik*in ikinci tümleç olduğu söylenmiştir. Yukarıda izah edildiği üzere tahlilde *yardımcı fiilin ismi* olarak adlandırılacaktır (bk. "Birleşik fiiller").

Tahlil

Beyit iki temel ve bir yan cümleden oluşmaktadır. Birinci cümlenin öznesi *dil,* birleşik fiil olan yükleminin fiil kısm *eyledi,* isim kısmı *mekân*, belirtili nesne ise *zülfini*dir. *Tâb-ı ruhında* ifadesinin vazifesi hakkında iki görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre *zülf*ün sıfatı, ikinci görüşe göre yükleme bağlı bir zarftır. İkinci cümlenin *faili* gizli üçüncü tekil şahıs olup birinci cümledeki *zülf*ün zamiridir. Birleşik fiil olan yüklemin fiil kısmı *idindi,* isim kısmı *gölgelik*tir. *Kendüye*, "dolaylı nesne", *olınca* zarf tümlecidir. *Olınca* zarfı yan cümlenin birleşik fiil olan yükleminin fiil kısmıdır. Yüklemin isim kısmı *germ*, öznesi *gün*dür.

Tahlil Şeması

Dil İçi Çeviri

Gönül parlak yanağın üzerindeki saçını mekân tuttu; [sanki] gün kızışınca kendine gölgelik edindi.

Gönül yanağının parlaklığında saçını mekân tuttu; [sanki] gün kızışınca kendine gölgelik edindi.

Beşinci Beyit

Ḳutlu ḳapu açıldı Ḫayālī̃'nüñ üstine

Yüklem *açıldı*dır. Fiilin sözde *fail* (*kayim-makam-ı fail)* ile beraber yüklemi oluşturduğu belirtilmiştir. Fiilin özne dışında bir cümle olduğuna dayanan bu tespit yukarıda açıklandığı üzere tahlilde dikkate alınmayacaktır (bk. "Müpteda, fail ve haber"). *Fail* yerine *kayim-makam-ı fail* denmesinin sebebi yüklemin edilgen olmasıdır. *Fail* terimi çevrilmediğinden *kayim-makam-ı fail* "sözde fail" olarak tercüme edilmiştir. *Kapı* özne, *kutlu* öznenin sıfatıdır.

Bergamalı kelimelerin anlamını verirken *üst* kelimesini cins isim olarak tespit etmiştir. Fakat cümle tahlili yaparken, şerh ettiği beyit bağlamında *üst*ün isim olmadığını yukarı yön (*isti'lâ*) bildiren bir edat (*harf*) olduğunu, dolayısıyla *Hayâlî'nin üstine* öbeğinin isim tamlaması olamayacağını belirtir. Bergamalı'ya göre *üstine* kelimesinin sonundaki üçüncü tekil şahıs iyelik eki[32] tamlayan eki olmayıp *üst* edatını diğer cümle unsurlarına bağlama vazifesi görmektedir.[33] Günümüz gramer terimleriyle ifade edilecek olursa *Hayâlî'nin üstine* ifadesi isim tamlaması değil bir edat öbeğidir. Bununla beraber *üst* ve *Hayâlî*nin ikisinin de "dolaylı nesne" (*mef'ûlün-bih gayr-ı sarîh*) olduğu ifade edilmiştir. Hâlbuki *üst* edat kabul edilecekse nesne olmamalıdır. Tahlilde *üstine* edat olarak, *Hayâlî'nin* edat ismi olarak gösterilecektir. Bu tarz öbeklerin isim tamlaması veya edat öbeği olup olmadığı günümüz gramerciliğinde de tartışılmıştır (bk. Korkmaz, 2003, para. 842). Bergamalı'nın kendi içinde çelişen tahlili de konunun tartışılmaya müsait olduğunu göstermektedir.

Alçaḳ gönüllü olalıdan nite kim eşik

Bergamalı, *alçak gönüllü* öbeğini "birleşik sıfat" (*vasf-ı terkîbî*) olarak nitelemiştir. "Birleşik sıfat" ile sıfat vazifesi gören öbeği kastetmektedir. *Alçak gönüllü* ifadesi *alçak gönüllü kimse* şeklindeki bir sıfat tamlamasının isim unsuru düşürülerek meydana getirilmiştir. Bu tamlamada sıfat olan *alçak gönüllü* bir kelime öbeği olduğu için "birleşik sıfat" olarak adlandırılmıştır. Bergamalı, *olalı*nın isim ve haberinden bahsetmektedir. Bu terimler Bergamalı'nın birleşik fiillere dair yukarıda açıklanan yaklaşımlarından birine işaret etmektedir (bk. "Birleşik fiiller"). Yukarıdaki açıklamaya binaen tahlilde *gönüllü* kelimesi *ol-* yardımcı fiilinin ismi olarak gösterilecektir. *Alçak* ise *gönüllü*nün sıfatıdır. *Alçak gönüllü olalı*nın tamamı *açıldı* yüklemine bağlıdır diyen Bergamalı bunun bir zarf olduğuna değinmemiştir.

[32] Arap harfli imlada [اوستنه] ekin yalnızca "n" harfi yazıldığı için *nun zamiri* diye bahsedilmektedir.

[33] Bergamalı *üst*ün *Hayâlî*'ye ve *ol zamîre* (*nun,* yani iyelik eki) *mukterin* olduğunu söyler. *İsm-i faili* "mukterin" olan "iktiran", edatların diğer unsura ilişmesini ve ilgisini ifade etmek için kullanılır (el-Lebdî, 1985, s. 186).

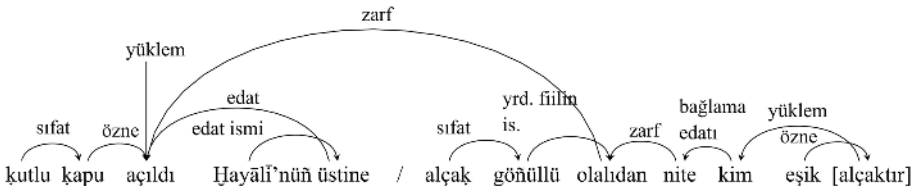
*Nitekim*i açıklarken matla beytinde söylediklerini tekrar etmektedir. Bu açıklamaların isabetsizliği birinci beytin ikinci mısrasında dile getirildiği için burada tekrar tartışılmayacaktır. *Nite* zarf; *kim*, *olalıdan* zarf-fiilinin yüklem olduğu yan cümleye, öznesi *eşik* olan yan cümleyi bağlayan edattır.. Bu ikinci yan cümlenin yüklemi Bergamalı'nın takdiriyle "alçak"tır. Yani cümle "nitekim eşik alçaktır" şeklinde varsayılmaktadır.

Bergamalı *olalıdan* yan cümlesinin sebep (*illet*) bildirdiğini ifade etmiştir. {-(y)AlI} zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde yüklemin başlama zamanını ifade ettiği bilinmektedir (Deny, 1941, para. 1409). Beyitteki gibi kullanışlarda ise kinayeli bir şekilde sebep ifade edebilir. Bergamalı'nın kasdettiği bu olmalıdır.

Tahlil

Beyit bir temel cümle ve iki yan cümleden oluşmaktadır. Temel cümlenin yüklemi *açıldı,* öznesi *kapı,* öznenin sıfatı *kutlu,* "dolaylı nesne"si *Hayâlî'nin üstine*dir. Temel cümlenin zarfı olan *olalıdan*, yardımcı cümlenin yüklemidir. *Gönüllü,* birleşik fiil olan yüklemin isim unsuru, *alçak* ise bunun sıfatıdır. *Nitekim,* yan cümleye diğer bir yan cümleyi bağlayan bağlama edatıdır. Bu ikinci yan cümlenin yüklemi, bağlamdan çıkarılabileceği için gizlenen "alçaktır" kelimesi, öznesi ise *eşik*tir.

Tahlil Şeması

Dil İçi Çeviri

Eşiğin (alçak olması) gibi alçak gönüllü olduğundan Hayalî'nin üstüne kutlu kapı açıldı.

Sonuç

Makalede Bergamalı Kadri'nin Hayalî Bey gazeline yaptığı şerh açıklanıp tartışıldı; günümüz gramer modeliyle Bergamalı'nın yaklaşımı telif edilerek beyit tahlilleri için bir yöntem ortaya kondu. Bu yöntemin görselleştirilmesi için *bağlılık ağacı*ndan yararlanıldı. Kısaca ifade edilen bu işlemlerin hem dil bilgisi hem de edebiyat incelemesi sahalarıyla ilişkilendirilebilecek birtakım sonuçları olmuştur.

Bergamalı'nın Türkçe dil bilgisine dair günümüz gramerciliğinden farklı tespitleri olduğu malumdur. Bu farklılıklardan bazıları Türkçeyle ilgili eksik ve yanlış bilgilerden, bazıları ise inceleme modelindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bazıları ise bu makalenin sınırlarını aşan tartışma ve incelemelere muhtaçtır. Yanlış ve eksik bilgiden kaynaklanan tespitler tartışılıp açıklanmış; fakat tahlillerde ve tahlil şemalarında gösterilmemiştir. Model farkından kaynaklanan tespitler ve tartışmalı hususlar günümüz gramer anlayışıyla telif edilebiliyorsa edilmiş, edilemiyorsa tahlilde göz ardı edilmiştir.

Bergamalı, beyitlerin söz dizimini tahlil ederken yer yer şairin söz dizimindeki tasarruflarıyla ortaya çıkan anlam inceliklerini de ifade etmiştir. Bu da cümle tahlilinin yalnızca şiirdeki kelimelerin vazifelerini tespitle sınırlı kalmadığını şiirin yorumlanmasına bir basamak teşkil ettiğini göstermektedir. Söz diziminin anlamla ilgisi belagat ilimlerinden *meani*nin konusudur. Bergamalı'nın beyitlerin cümle yapısını tahlil ederken *meani* ilminin sahasına girmesi geleneksel şiir şerhinde cümle tahlilinin yerine işaret etmektedir. Kelime öbeklerinin türü, unsurlarının yapısı, cümlenin diğer unsurlarıyla ilgisi, cümle unsurlarının sıralanışı gibi gramatik hususların şiir yorumuyla ilişkilendirilmesi *meani* ilminin birikimiyle mümkün olmaktadır. Buna ilaveten Bergamalı'nın şerhi, dil içi çeviride ortaya çıkmayan kimi nüansların cümle tahlili ile ortaya çıktığını da örneklemektedir.

Hasılı Bergamalı'nın türünde yegâne olan şerhi divan şiirinin anlaşılıp yorumlanmasında cümle tahlilinin önemini vurgulamaktadır. Bu makalede XVI. yüzyıla ait bu yaklaşımının günümüz yöntemleriyle telif edilebileceği, açıklamalar ve *bağlılık ağacı*yla gösterilmiştir. Elbette bu yaklaşımın kapsamlı bir yöntem hâline gelebilmesi için üzerinde çalışılması gerekecektir. Bu makale yalnızca gerekçelendirme, temellendirme ve yüz yıllar öncesine dayanan ilk örneği anlaşılır kılma iddiasını taşımaktadır.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

Andrews, W. G. (2012). Konuşma tarzı: Şiirsel sözdizim (T. Güney, Çev.). *Şiirin sesi toplumun şarkısı* içinde (7. bs, s. 33-51). İletişim.

Atalay, B. (1946). *Bergamalı Kadri: Müyessiret-ül-ulûm (Tıpkıbasım, çevriyazılı metin ve dizin)*. Türk Dil Kurumu.

Bergamalı Kadri. (1568). *Müyessiretü'l-ʿulūm* (Ms. Or. Oct. 2056). Berlin Devlet Kütüphanesi, Berlin, Almanya.

Bergamalı Kadri. (1946). *Müyessiret-ül-ulûm (Tıpkıbasım, çevriyazılı metin ve dizin)* (B. Atalay, Haz.). Türk Dil Kurumu.

Bergamalı Kadri. (2002). *Müyessiretü'l-ulûm: Giriş-metin-sözlük-terimler dizini-tıpkıbasım* (E. Karabacak, Haz.). Türk Dil Kurumu.

Bilgegil, M. K. (1980). *Edebiyat bilgi ve teorileri 1: Belagat*. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Bursalı Mehmed Tahir. (1330). Müyessiretü'l-ʿulūm. *Bilgi Mecmuası*, *1*(6), 658-660.

Deny, J. (1941). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi)* (A. U. Elöve, Çev.). Maarif Vekaleti.

Dilçin, C. (2011). Divan şiirini günümüzün Türkçesine aktarma ve dil içi çeviri. *Divan şiiri ve şairleri üzerine incelemeler* içinde (1. bs, s. 225-247). Kabalcı.

Doğan Averbek, G. (2021). The manuscripts Oskar Rescher sold to the Berlin State Library between 1913-1936. *İslam Tetkikleri Dergisi*, *11*(2), 477-568.

el-Dahdah, A. (1988). *Muʿcemu muṣṭalaḥāti'l-iʿrāb ve'l-binā' fī ḳavāʿidi'l-ʿarabiyyeti'l-ʿālemiyye (ʿArabī-İnglīzī) (İnglīzī-ʿArabī)*. Maktabat Lubnan.

el-Lebdî, M. S. N. (1985). *Muʿcemü'l-muṣṭalaḥāti'n-naḥviyye ve'ṣ-ṣarfiyye*. Muassasah al-Risalah & Dar al-Furqan.

Eryiğit, G., Adalı, E. ve Oflazer, K. (2006). Türkçe cümlelerin kural tabanlı bağlılık analizi. *15. Türk Yapay Zekâ ve Yapay Sinir Ağları Sempozyumu* içinde (s. 17-24). Muğla.

Götz, M. (Ed.). (1979). *Türkische Handschriften* (C 4). Steiner.

Holbrook, V. R. (1998). *Aşkın okunmaz kıyıları: Türk modernitesi ve mistik romans* (E. Köroğlu ve E. Kılıç, Çev.). İletişim.

Kaçar, M. (2018). Hayâlî Bey'in Müyessiretü'l-ulûm'da şerh edilen gazeli. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, *4*(Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Özel Sayısı), 172-186.

Kaçar, M. (2019). Müyessiretü'l-ulûm'un kayıp nüshaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, *66*(2), 247-264.

Karabacak, E. (1997). Bergamalı Kadri'nin Müyessiretü'l-ulûm'u ile Ahmed Cevdet Paşa'nın dil bilgisi kitaplarındaki terimler üzerine bir inceleme I. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, *8*, 253-283.

Kâzım Nâmi [Duru]. (1328). Türkce şarfiñ mücidi. *Türk Yurdu*, *24*, 748-754.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil bilgisi)*. Türk Dil Kurumu.

Leeds Üniversitesi Dil Araştırmaları Grubu (t.y.). *The Quranic Arabic corpus—Word by word grammar, syntax and morphology of the Holy Quran*. https://corpus.quran.com/

Mehmed Fuad [Köprülü]. (1933, Mart 27). On altıncı asırda yazılmış Türkçe Türk grameri. *Cumhuriyet*, 5.

Mehmed Zihni. (1328). *El-ḳavluʾl-ceyyid fī şerḥi ebyātiʾt-telḫīṣ ve-şerḥayhi ve-ḥāşiyetiʾs-Seyyid*. Matbaa-i Âmire.

Mehmed Zihni. (2000). el-Muḳteḍab: Naḥv ḳısmı. *El-Muntehab ve'l-muktedab fî kavâidi's-sarf ve'n-nahv* içinde. Marifet.

Özyıldırım, A. E. (2002). Nedim'in meşhur beytine Vakanüvis Esad Efendi'nin şerhi. *Türkoloji Dergisi*, *15*(1), 139-143.

Şahinoğlu, N. (1997). *Farsça grameri: Sarf ve nahiv*. Kitabevi.

Timurtaş, F. K. (2009). *Osmanlı Türkçesi grameri III: Eski yazı ve imlâ, Arapça, Farsça, eski Anadolu Türkçesi*. Alfa.

Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi: XV. yüzyıl (Gramer-metin-sözlük)*. Kapı.

Türk Dil Kurumu. (t.y.). Helik. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 14 Temmuz 2023 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ adresinden edinilmiştir.

Uzun, T. (1997). *Arapça sarf-nahiv terimleri sözlüğü*. Damla.

Extended Summary

The article addresses the methodological challenges in analyzing old Turkish poetry, focusing on Bergamalı Kadri's 16th-century commentary on Hayali's *ghazal*. In his commentary in *Müyessiretü'l-ʿUlūm*, Bergamalı applied the method used in Arabic literature for analyzing the *Qur'an* and Arabic poetry on a Turkish poem. The modern commentary method already encompasses aspects of Bergamalı's approach like lexical and figurative analysis, as well as intralingual translation. However, this article argues for the additional inclusion of syntactical analysis, an element in Bergamalı's method, for a more comprehensive analysis of old Turkish poetry.

This article explains and discusses Bergamalı's study, bridging the gap between his work and current scholarship. It integrates his approach with modern grammar and presents a poetry analysis method visualized through dependency trees. This process has produced some findings relevant to literary analysis and grammar.

Bergamalı's assessments on Turkish language differ from modern grammarians due to various factors. Some discrepancies stem from insufficient information about the language, while others arise from differences in analytical models. While some discrepancies require further discussion beyond the scope of this article. Those resulting from insufficient information are acknowledged but not included in the analyses. Evaluations stemming from model discrepancies and those require further discussion are incorporated into the analyses only if they can be reconciled with current grammatical understanding.

While analyzing the syntax of the couplets, Bergamalı also expressed the subtleties of meaning that emerged with the syntactical changes. This demonstrates that sentence analysis is not only limited to determining the functions of the words in the poem but also serves as a steppingstone to the interpretation of the poem. The relationship between syntax and meaning is a topic of interest in the field of *ʿilm al-maʿānī* (word order rhetoric). Bergamalı's entry into this field while delving into the analysis of couplet sentence structure suggests the role of sentence analysis in conventional poetry criticism. The author's comments on the phrases and sentence elements are in line with this framework.

One interpretation about the phrases is that the repetitive phrase *delik delik* adds meaning to the couplet in describing the state of the lover and that this meaning is compatible with the plural suffix in the subject of the sentence. Another interpretation is that the plural form of the determiner in the phrase *kelle-i uşşâk* increases the scope of the expression of the phrase.

There are also different approaches to the interpretation of the Persian-origin phrases. The fact that the phrase *tîr-i cefâ* is made according to Persian rules is explained by emphasizing the word *tîr*. This is a remarkable observation because it is a different interpretation of the use of Persian phrases, which are used extensively in old Turkish poetry.

Another remarkable interpretation of Persian phrases is seen in the explanation of the expression *tâb-ı ruh*. It is argued that the phrase, which should be a noun

phrase when considered independently, is a "compound adjective". In other words, the expression *tâb-ı ruhın*, which should be translated as "the brightness of his/her cheek", is said to mean "his/her bright cheek". This interpretation will contribute to the interpretation of these frequently used expressions in old Turkish literature.

Bergamalı argues that changing the word order in the second couplet (adjective and modified word) creates a meaning restriction. Although what he says about the reason and direction of the *restriction* may seem inaccurate, it is important to determine the existence of *resctriction* and to consider it in the analysis of the sentences.

Bergamalı's explanation of all these subtleties of meaning based on sentence analysis determines the place of sentence analysis in poetry interpretation. In addition, Bergamalı's commentary shows that some nuances that are not revealed in the intralingual translation are revealed through sentence analysis. The ambiguity as to which clause the phrase *gün germ olınca* is related to continues in the intralingual translation, but is revealed by sentence analysis.

In short, Bergamalı Kadri's commentary emphasizes the importance of syntactical analysis for interpreting old Turkish poetry. This article shows, with explanations and a *dependency tree*, that this 16th century approach can be reconstructed with today's methods. Of course, this approach needs to be studied to become a comprehensive method. The purpose of this article is only to ground, and make understandable the first example.